

Sama v sebi je Torkarjeva dramatika zelo dosledna, koherentna in pomeni na Slovenskem poseben tip drame, ki je za gledalca poln smisla in aktualnosti, v umetniški vrednosti pa jo reducira njena nedvoumna idejnost in zaprtost v krog, pa tudi njen preračunan učinek na gledalčevo čustvenost.

Malina Schmidt

FLORIJAN LIPUŠ,
ZMOTÉ DIJAKA TJAŽA

Tematika, ki si jo je izbral Lipuš za obdelavo v svojem romanu*, ni povsem nova, nekatere njene motive so načeli vsak s svojega zornega kota zlasti Finžgar v povesti Študent naj bo, pri Cankarju »propadli« študentje niso redki, erotično zatrtost internatskih gojencev pa je obravnaval France Novšak v knjigi Dečki.

O srednji problem Lipuševga dela je upor mladega Tjaža proti okolju, v katerem živi. Tjaž izhaja iz najnižjega socialnega sloja, njegove družinske razmere niso ugodne, saj je njegov »oče odstavljen drvar in zapit cestni pometlač« (str. 145), ki ga je pretepal; mati mu je umrla v nacističnem taborišču, kamor so jo odgnali, ker je »podpirala partizane« (145). Toda bolj kot neurejene razmere, v katerih je preživel otroštvo, sta bila zanj odločilna šolanje in vzgoja, ki ju je bil deležen v verskem zavodu. Le-ta je po njegovem samomoru odločno izjavljala, da je treba iskati vzroke zanj prav v Tjaževih družinskih razmerah. Vodstvo katoliškega zavoda je motilo materino podpiranje partizanov, saj ga je označilo za »svinjarijo«, s katero je Tjaževa mati »okužila vso okolico«, zaradi tega jo je prištelo celo med »zločince« in »izdajalce« (145). Eden od namenov zavoda je zbiranje in prevziganje otrok staršev, ki so se v preteklosti odmaknili od stališč zavoda in s tem tudi od cerkvenega vodstva, ki je dejansko upravni organ zavoda, ker do-

loča vzgojne in izobraževalne metode. To pedagoško in ideološko nadvlado avtor temeljito in uspešno ironizira skozi celotno delo; eno takšnih mest je tudi povzetek zavodovega hišnega reda, ki ga je potrdilo samo škofijstvo. Ena izmed točk npr. zahteva, da »se smejo riti brisati le s toaletnim papirjem, za odpiranje hlačnega razporka je treba uporabljati levo roko, tisto reč je treba izvleči in držati s tremi prsti leve, curek je treba usmeriti v školjko in pri tem paziti, da se ne razpršuje, zadnje kaplje je treba otresti z roko, (...) med scanjem naj bo pogled uprt naprej, torej pokončno, naravnost, zavodar je naraven in pokončen človek.« (142) Nič manj ne zaostajajo točke hišnega reda, ki preprečuje »nečistost«.

Sicer pa hišni red v celoti priča o glavnem cilju zavoda: vzgojiti popolnoma pasivne, patološke in katoliško fanatične ljudi, ki bodo brez »svobodne volje« in lastnega, samostojnega mišljenja (»potrebno je verno ljudstvo« (24), živinska pokorščina (a)« 26, »proizvajati naraščaj ustreznega idejnega prepričanja« (23)). Da se ne bi gojenec vendarle srečal s čimerkoli, kar bi ne bilo v skladu z zakoni, ima zavod organizirano detektivsko službo, katere člani so vaški župniki in nune.

Čeprav dogajanje romana sploh ni izrecno umeščeno v konkretni zemljepisni prostor, je mogoče z gotovostjo trditi, da gre za koroške Slovence, ki živijo v Avstriji. Na to opozarjajo nekatere podrobnosti, najbolj neposredno pasus, v katerem dodaja ironičnim primerjavam začetka Tjaževga življenja zunaj zavoda mnenje, da je za slovenske sile na Koroškem značilen partikularizem, namesto da bi se združile

* Florijan Lipuš, Zmote dijaka Tjaža; opremil Matjaž Vidic. Založba Obzorja, Maribor 1972.

in se tako bolj uspešno bojevale za obstanek slovenstva. Zavod sam po sebi pa lahko simbolizira totalitarni sistem oblasti, za katerega je značilno nasprotje med zakoni, deklariranimi na zunaj, in dejanskimi cilji; posameznik se mora po njih slepo ravnati, sicer tvega svojo socialno varnost ali pa je podvržen uničenju.

Tjaž, ki sprva ni z ničimer izstopal izmed drugih gojencev niti ni bil deležen kake posebne vzgojne pozornosti, kar je vodstvo zavoda pozneje trdilo, je prehajal v opozicijo s tem, da se je začel ravnati po načelu: »Živel si in pustil, da je živelo (življenje, op. M. D.) v tebi in iz tebe« 11) — s stališča zavoda je to nekrščanski, anarhični individualizem, ki se je začel z branjem »prepovedane literature«, neudeleževanjem verskih obredov in predajanjem senzualnosti, ki jo zavod prepoveduje in zatira. Njegovo vedenje dobi zavestno utemeljitev in izgubi priložnostni značaj; namesto vdanosti, mazohističnega trpljenja in seksualne abstinence se opredeli za upornost, maščevalnost in čutnost. Končno ga zaradi erotične zveze z Nini izključijo iz zavoda. Ker je zaradi nje zveza razpadla, se ni imel kam zateči. Iz popolne osamljenosti se je le rešil s samomorom. Ob njem vodstvo zavoda začuti, da se mu je zmanjšal ugled, zato poudarja v preiskavi svojo neoporečnost in izključuje možnost, da bi bilo krivec za Tjažev samomor; priredi celo cerkven pogreb z govorom, kar navadno za samomorilce ne pride v poštev. Torej tudi zdaj zavod poskrbi, da se ne razkrije njegovo bistvo.

Še pred smrtjo je Tjaža zasledoval uslužbenec »poročevalskega urada«, čigar delovanje ni natančno opisano, toda nedvomno je sestavni del oblastniškega sistema. Po njegovi smrti tudi poskrbi za poročilo o njegovem primeru, le-to je oblika, v kateri je napisan roman, ki se deli na deset poglavij. Vsako od njih zajema en dogo-

dek iz junakovega življenja, ob njem so retrospektivno nanizani še drugi, ki so pomembni za razumevanje romana. Prvo poglavje, napisano v drugi osebi ednine, se bere, kakor da se oglašata junakov notranji jaz, njegova razčlenjujoča zavest. Že tu se začne pojavljati ironija in groteskne prvine, katerih obseg naraste v naslednjih poglavjih (Tjaževa sposobnost »praskanja«). Seveda gre zraven še za simboličnost, ki se nenehno povezuje z ironijo, sarkazmom in satiro. Pojavov največkrat ne poimenuje z ustaljenimi izrazi, temveč s takšnimi, ki so vzeti iz drugih področij.

Npr.: »čednosti so bile zadosti trenirane« (23)

»obredje je obratovalo z vso paro« (23)

»verske motnje« (54)

»občudova(nje) rodovitnih liturgičnih očetov, ki so vložili vse svoje moške hormone v liturgično gibanje« (54)

Nedotaknjena ne ostane niti literarna poetizacija:

»Kmalu je crknil zadnji žarek (. . .)« (98)

Med sredstva za doseganje grotesknosti spada personificiranje predmetov:

»Miza z ukrivljenimi stegni in dvema stoloma je zahtevala osrednje mesto v sobi in ga je tudi dobila (. . .)« (33)

Z vsemi temi postopki so narejena poglavja, polna dolgih stavčnih period, brez enega samega odstavka; zaman bi iskali tudi dialoge, ki bi se že na zunaj razločevali od drugega besedila, samo v poglavjih iz druge polovice romana so prisotni monologi, ki nekako zahtevajo sogovornika, toda ta se ne oglašata, o njegovi navzočnosti izvedemo od govorečega.

Ti monologi so pravzaprav izpovedi dveh prič, ki sta imeli pred samomorom največ stikov s Tjažem: Nini in upravnik zavoda, ki brani ustanovo.

Tretja priča je sam pripovedovalec romana; ta se istoveti z bivšim Tjaže-

vim sošolcem, ki je sedaj v službi pri »poročevalskem uradu« in kateremu je ukazano, da ga zasleduje ter o vsem napiše poročilo. Naloga se po Tjaževem samomoru ne spremeni, v svoje poročilo vključi še izpovedi prič. Tu poteka pripoved po principu, po katerem govori o eni osebi ali dogodku več oseb, s tem se resnica, ki si jo prizadevajo ugotoviti, vedno bolj subjektivizira; pripoved pa postane bolj dinamična, saj je samega dogajanja izredno malo. O tem razpravlja tudi sam pripovedovalec v petem in obsežno v šestem poglavju, ko začne banalno kramljati o vremenu, o znamki svinčnikov, s katerimi piše, o zvezkih, ki jih uporablja, o svojih odmorih pri pisanju, o Tjaževi zgodbi in o svobodi pripovedovanja. Z vsem tem manifestira ustvarjalno svobodo, hkrati se poigrava z izbrano snovjo. Na koncu romana nagovori bralce in se jim celo opravičuje, ker jim je pripovedoval tragično zgodbo, ki je niso pričakovali, zraven ironizira njihov nizki literarni okus. S tem se delo, v katerem prevladuje sorazmerno premočrtna idejna naravnost, ne da bi bila ob tem kakorkoli zmanjšana možnost za preizkušanje različnih pripovednih načinov, konča.

Marjan Dolgan

ANDREJ KOKOT, ČUJTE, ZVONOVI POJO

Literatura, ki nastaja pri slovenskih zamejcih, bodisi na Tržaškem bodisi na avstrijskem Koroškem, ima drugačno vlogo, kot jo ima ta umetnostna zvrst pri matičnem narodu. Matična literatura se posveča pretežno obravnavanju individualnih dilem sodobnega človeka,

* Andrej Kokot, Čujte, zvonovi pojo; opremil Jaka Torkar, izdal kulturno umetniški klub Tone Čufar pri DPD Svoboda, Jesenice 1972

pri čemer so stopila narodnostna vprašanja močno v ozadje, kar si je mogoče razlagati s tem, da se matični narod ne čuti več neposredno ogrožen. Tudi dejstvo, da se hoče literatura središča izmakniti socialno-kritičnemu upodabljanju dejanskosti, je razložljivo kot reakcija na dosedanjo literaturo, ki je imela takšen značaj. Ti odmiki so seveda značilni za avantgardistična prizadevanja, ki sicer niso bila obsežna, a so vendarle dajala ton ustvarjanju v zadnjih letih.

Ravno nasprotno je z zamejsko literaturo, ki se ne more izogniti obravnavanju raznarodovalnega pritiska večinskega naroda — kar je razumljivo, ko se zavemo neurejenega položaja naših manjšin.

Med literarna dela, ki izhajajo iz narodnostne stiske, sodi tudi zbirka pesmi Korošca Andreja Kokota — Čujte, zvonovi pojo*. Njena glavna značilnost je alegorično-simbolna naravnost pesmi, saj ne upesnjujejo kakih konkretnih dogodkov, kar bi pričakovali, kvečjemu se nagibajo k refleksiji in z njeno pomočjo izpoveduje svojo osebno ogroženost med ljudmi, med katerimi živi; s čimer meri na svojo narodnostno pripadnost, ki moti člane večinskega naroda. Razpon tega razmerja sega od povsem subjektivne slutnje mržnje do odkritih nesporazumov, ki preraščajo v spore. Pesnik ostaja zvest svojemu rodu, zato se noče nikomur podrediti; naravnost izpoveduje svojo odločnost in samozavest, kar se razen v verzih kaže še v neposrednosti nekaterih naslovov: Še je v meni moč, Upor, Naj bom pokoren. Nedvoumna sta tudi naslova dveh razdelkov, ki se glasita: Stvarnost naše bitnosti še ni priznana, Je zarohnela resnica našega izvora. V njih govori avtor kot pripadnik ogrožene slovenske manjšine, ki ji grozijo z asimilacijo in celo z genocidom.

Kljub tem vprašanjem, s katerimi se ukvarja skorajda celotna zbirka, je v